

הרב משה פיינשטיין ודרכו בהלכה

יוסף יצחק ליפשיץ

פרק מתוך הספר
חלב גוי

בהוצאת בית ראובן מס

www.MassCulture.co.il

ירושלים תשס"ז * 2007

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

הרב ד"ר יוסף יצחק לייפשיץ זצ"ל, נולדו מחקר בכיר במרכז 'שלם',

מבוא: דמותו של הרב

בשנת תרצ"ז הגיע מרוסיה לניו-יורק מי שעתיד להיות הפוסק הגדול של יהדות ארצות הברית, ולמעשה גדול הפוסקים במאה העשרים: הרב משה פיינשטיין זצ"ל.

הרב נולד באוזדה שברוסיה הלבנה בז' באדר התרנ"ה (1895). כבן למשפחת רבנים מיוחסת הוא למד לא רק בישיבות (אצל הרב איסר זלמן מלצר בסלוצק, ואצל רבי פסח מקוברין) אלא גם אצל אביו, הרב דוד פיינשטיין, ואצל דודו, הרב יעקב קנטרוביץ. הוא כיהן ברבנות בלובן (גם היא ברוסיה הלבנה) ובאוזדה, עד הגירתו לארצות הברית, בעקבות לחצי המשטר הסובייטי. עם הגעתו לניו-יורק הוא הוזמן לעמוד בראש ישיבת 'תפארת ירושלים', שהפכה בהנהגתו לאחת הישיבות המעולות במדינה, בה לא התבססו עדיין מוסדות תורה רבים.

שנים רבות עמד ר' משה בראש הישיבה, ובמקביל הפך, באמצעות תשובותיו שבכתב ובעל-פה, לפוסק המשיב הגדול של התקופה. חיבורו אגרות משה (שהחל לצאת לאור בתשי"ט) הוא מספרי ההלכה החשובים ביותר שנכתבו בדורות האחרונים, ותלמידי חכמים מכל החוגים מסתמכים על פסיקתו. ההערצה לה זכה הביאה למינויו כנשיא אגודת הרבנים האורתודוקסים באמריקה ולנשיא אגודת ישראל באמריקה, תפקיד בו שימש עד פטירתו, במשך יותר מעשרים שנה. הוא נפטר בשנת התשמ"ו (1986) ונקבר בארץ ישראל.

ממשיך ומחדש

גישתו ההלכתית של ר' משה טעונה עיון וניתוח, וזאת נעשה לקמן. אך אין צורך בניתוח כדי לעמוד על ייחודה הפשוט של דמותו של ר' משה ושל פסיקתו: האיש, שבא ממסורת פסיקה ליטאית מבוססת, ושצמח בעולם יהודי של מחויבות רתית עמוקה ולמדנות מפוארת, עבר אל העולם החדש - שהיה חרש בכל מובן: עולם מודרני, עולם של שפע, עולם נטול מסורת, עולם שבו הקהילה היא מושג וולונטרי. עולם שעבור רבים היה מקום בו התורה ההיא, שבאה משם, כבר אינה רלוונטית. והנה, ר' משה אחז בשני הקצוות הללו בדרך ישירה ותמימה: הוא לקח את אותה מסורת פסיקה, את אותו עולם למדני, והתעקש לשתול אותו מחדש באדמה

החדשה. במקום להתעלם מהעולם החדש והמבלבל, התייחס אליו ר' משה כאל המציאות הנתונה, אליה יש לתת מענה הלכתי ותורני. הקורא ב'אגרות משה' פוגש מיד את העולם המודרני על כל מאפייניו - בלי לחוש כל נימה של תרעומת על השינוי או נוסטלגיה כלפי העולם שהיה ואיננו. ר' משה היה פוסק-משרת, הרואה בעמלו חובה כלפי הקהילה וכלפי המסורת, חובה פשוטה אותה יש למלא בתמימות וכישר. את החובה הזו מילא בהתאם לאותן דרכים ותפיסות שינק ממסורת הפסיקה האשכנזית-ליטאית, מסורת שכמעט ונכחדה בדור שאחרי השואה.

גאון ונלבב

ר' משה נודע באישיותו הנלבבת. הוא הקשיב לכל מי שפנה אליו בתשומת לב מלאה, והקפיד לסגור את כל הספרים הפתוחים לפניו כדי לא לתת לפונה תחושה שהוא מהרהר בדברים אחרים. בני משפחתו מספרים, שלמרות זמנו היקר כל כך, בשל שקדנותו העצומה, תמיד השיב לפונים אליו - גם אם היה מדובר בדברים של מה בכך. גם כאשר היה כבר פוסק ידוע, היו אנשים שהמשיכו להתקשר אליו כדי לברר את זמן הדלקת הנרות בערב שבת, או אפילו כדי לתרגם סתם מכתב מרוסית, ור' משה מעולם לא סירב. הוא היה עניו באופן קיצוני, ומעולם לא היה מודע להערצה שרוכשים לו. כשנכנס לאולם ואנשים קמו לפניו, הוא היה מפנה את ראשו לאחוריו לראות בפני מי קמים.

ענוותנות טבעית זו לא מנעה ממנו מלהבין את מעמדו כפוסק מרכזי. הוא התמיד להביע את עמדותיו באומץ רב, גם כאשר היה הדבר כרוך באימים על חייו.

הרב משה פיינשטיין שימש כרב-קהילה בזמן שהותו בברית המועצות, ואילו בכל שנותיו בארצות הברית שימש כראש ישיבה. שני תפקידים אלה נמזגו בו בהרמוניה: הוא היה רב הקשוב לבני ערתו בסבלנות רבה, המבין את צרכי האדם הפשוט ואת דרך חשיבתו; בד בבד הוא היה גם ראש ישיבה הנדרש להלכה מתוך הבעת עמדה למדנית, היורדת לשורש כל סוגיא תלמודית. כראש ישיבה הוא היה קשוב לתלמידים קטנים וגדולים כאחד, כמחנך מעמיק ומסור.

בקיאותו בש"ס ופוסקים היתה נדירה וכזו היתה גם בקיאותו בתנ"ך. אחיינו, הרב יחיאל מיכל פיינשטיין זצ"ל, סיפר שבצעירותו כששהה בארה"ב נתבקש לאתר מקורות מן המקרא למאמר מסוים, והוא פנה לדרוד על מנת לשאול ממנו קונקורדנציה. לר' משה לא היתה קונקורדנציה, אבל הוא ביקש מאחיינו שישאיר אצלו את המאמר. למחרת קיבל הרב מיכל את המאמר כשכל המקורות מצוינים בו, והכל באמצעות זכרונו הנפלא.

ברב פיינשטיין נמזגו גאונות ופשטות, יראת שמים וסובלנות. סגולותיו באו לידי ביטוי בפסקי ההלכה שלו. באחת מהן הוא מתנצל על כך שהוא נענה לבקשותיהם של אנשים המבקשים שיברך אותם:

הנה באתי לבאר הענין מה שזה הרכה שנים שבאים אינשי [=אנשים] אלי לבקש שאתפלל עליהם להשם יתברך על כל צרה שלא תבוא ח"ו, ושאברכם לכל דבר הצריכים - בין בבריאות הגוף, בין שיברך השם יתברך אותם בכנים ובנות, בין בפרנסה, בין בהצלחה בתורה ובעניני הגוף והנפש, ובכל משאלות האדם. ואני עושה רצונם ומברך אותם ומתפלל בעדם, אף שידוע לי מך ערכי וקטנותי בתורה ובמעשים טובים, שודאי תמיהי [=תמהים] על זה אינשי [=אנשים] המכירים אותי... נמצא לפי זה שמי שמבקש מחברו מי שהוא אף אדם פשוט ואף אינו נוהר במצוות כל כך ואף עוד לגרועים מאלו, אם אך הוא מאמין בהשם יתברך, בין שביקשו בעל פה בין שביקשו בכתב, צריך להתפלל עבורו להשם יתברך, דאפשר שהשם יתברך יחוש לתפילתו ולברכתו מאיזה טעם, כי הוא יודע וזוכר כל מעשה ומחשבה של כל איש ואיש, ואפשר שיש לו איזה זכות שיקבל השם יתברך תפילתו בשביל זה.

וגם זה גופא שמצטער בצערו של חברו ורוצה בטובתו, מקיים בזה מצות ואהבת לרעך, הוא זכות ששייך שיקבל השי"ת תפילתו. וכל שכן כשהוא חכם...

ולכן מאחר שאיכא [=שיש] חיוב מדינא [=מן הדין] לכל אדם להתפלל בעד חברו ולברכו אף כשיודע מעצמו צער חברו, וכל שכן כשמבקשין ממנו, הרי מחוייב אני להתפלל ולברך להמבקשים אותי בכל אופן. ואף שמה שמבקשין אותי להתפלל ולברכם הוא מחמת שמחזיקין אותי

לחכם, הרי לא יועיל כלום כשאומר להם שהם טועין משום שעדיין לא הגעתי לחכמה, שאדרבה עוד אגדל אצלם מחמת זה שיאמרו שהוא מצד ענוה. וגם הא לא שייך להכחיש את המציאות, שנתפרסמתי בעולם לשם חכם מצד שאני מחזיק ישיבה ואומר שיעורים, ומן הספרים שחיברתי. מכל מקום כיון שהחולה מחזיק אותי לחכם... ובזכות אמונתו בדברי חז"ל יקבל השם יתברך גם תפילתי וברכתי (שו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ד סימן נא).

דומני שאין צורך להרחיב מעבר לתשובה זו. דברי הרב מדברים בחן
 בעד עצמם.

דרכו ההלכתית של הרב פיינשטיין

הרב משה פיינשטיין היה גדול הפוסקים במאה העשרים ואחד מגדולי ההלכה שקמו לעם ישראל בכל הדורות. גדלותו מתאפיינת לא רק בפסקי הלכה עקרוניים, שבזכותם ניתן מענה להתפתחויות הטכנולוגיות והתרבותיות שחלו בעת החדשה, אלא אף בעמדה מגובשת ומודעת של ההגות ההלכתית, הגות המשולבת בפסיקתו.

קיימות שתי גישות בפילוסופיה של ההלכה על מקור הסמכות של הפוסק ומעמדו בהיסטוריה. על פי גישה אחת, לפוסק מוענקת סמכות מכוונת. הכרעותיו בהלכה הן היוצרות את ההלכה ולפיכך הוא רשאי לחלוק על כל מי שהיה לפניו. האמת ההלכתית היא אמת יחסית לפוסק עצמו. אין אמת מידה מוחלטת שהפוסק צריך להתאים את עצמו אליה, מעבר להתאמת פסק ההלכה לטקסט ההלכתי הקיים.

הגישה האחרת היא שלפוסק מוענקת סמכות בירורית בלבד. תפקידו הוא להתחקות אחר האמת ההלכתית האלוהית, המוחלטת, אמת שהיא אחת בלבד. יכולתו להגיע לאמת זו תלויה ביראת השמים שלו. האפשרות שהוא יחלוק על קדמונים אינה קיימת, משום שבדרך כלל מתחולל תהליך של ירידת דורות ויראת השמים פוחתת והולכת. רק במקרים נדירים דוגמת הגאון מוילנא, אפשר שיקום תלמיד חכם הגדול בחכמתו וביראתו מקודמיו, ואז הוא רשאי לחלוק עליהם.

ר' משה תפס את הפסיקה כמעשה מכוון. לדעתו התורה שבעל פה היא הפרשנות של עם ישראל לתורה שבכתב, והפסיקה המתגבשת של מכלול הפוסקים היא זו שמכוונת את ההלכה. התגבשות זו עשויה להיות ממוסדת במנגנון חקיקתי מוסדר כפי שהיתה הסנהדרין; אך היא יכולה גם להתגבש באורח ספונטני, מתוך מכלול הפסיקות של אנשי ההלכה. התגבשות ההלכה נשענת על התקבלות הפסיקה על העם, וברגע שזו מתגבשת נשללת מן הפרט היכולת לחלוק עליה.

מכאן נובעת דעתו של הרב פיינשטיין שבאופן עקרוני אין מניעה שפוסק בדור מאוחר יחלוק על פוסק שקדם לו, כל זמן שפסיקתו של הקודם לא זכתה להתקבל על הציבור. ההנחה המקובלת שאין חולקים על פסיקת הראשונים נכונה רק במקרה שפסיקתם זכתה להתקבל על הרוב.

תפיסה זו של ר' משה נוטה בעיקרון לאפשרות הראשונה, המכוננת, אך איננה קיצונית. ניתן לכנות את גישתו ההלכתית כתפיסה אקזיסטנציאלית, הנשענת במידה רבה על דברי רבי יהושע "לא בשמים היא". תפקיד הפוסק, לדעתו, הוא למצות את דעתו האישית ולא לנסות ולדבר בשם האמת המוחלטת, אולם עמדה זו לא נובעת מתפיסה פוסט-מודרנית של האמת. הוא לא הטיף לאמת יחסית או לאמת סובייקטיבית. עמדתו איננה עמדה אפיסטמולוגית אלא עמדה פרקטית. הוא לא פקפק לרגע בקיומה של אמת מוחלטת, אלא שלדעתו, הפוסק צריך לפעול במסגרת של האחריות שמוטלת עליו ותו לא.

לאחר שהפוסק ממצה את כישוריו בלימוד הנושא ההלכתי מותר לו להסיק מסקנות, גם אם הן אינן עולות בקנה אחד עם האמת האבסולוטית. פסיקה שיש בה אחריות נחשבת לדין אמת גם אם אינה כזו מבחינה אונטולוגית. האמת ההלכתית ורק היא בלבד היא אמת יחסית, יחסית לפוסק. על המציאות לעומת זאת חלות אמות מידה אובייקטיביות יותר:

אבל איכא [=יש] עוד ענין גדול שאף בתחלה השני דעות ולפעמים עוד יותר הם דברי תורה ממש, כהא דאיתא [=כפי שיש, שכתוב] בערובין דף י"ג על מחלוקת בית שמאי ובית הלל, "יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלקים חיים הן והלכה כבית הלל"; הרי אף שהלכה כבית הלל מכל מקום גם דעת בית שמאי הם דברי אלקים חיים. ומטעם זה פשוט על מי שקם בכקר ויודע שבחזמן שעד התפלה ילמוד רק דברי בית שמאי ולבאר דבריהם, צריך לברך ברכת התורה, משום שהם גם כן דברי תורה ממש ותורת אמת. וכן הוא בכל המחלוקת שבמתניתין [=שבמשניות] וברייתות ובשני התלמודים בבלי וירושלמי ואף דברי הגאונים. ואף בגדולים רבזמננו [=שבזמננו] שייך זה, שבחזקה דלומדים לשמה [=שחזקה עליהם שלומדים לשמה]... אבל לענין מעשה נסים לגאולת מצרים היה בשם המפורש שאמר השם יתברך באמירה השלישית כה תאמר אל בני ישראל וכן כל התורה כולה (שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"ד סימן כה).

הרב פיינשטיין מסביר את השוני בשמות האל תוך שהוא מבחין בין שני סוגים של הנהגות אלוקיות. האחת היא זו המאפשרת פלורליזם הלכתי, ועל פיה כל עמדה הלכתית נחשבת לאמת ומקבלת מעמד של תורה. שמו של האל בהנהגה זו שונה מהנהגתו בעשיית ניסים: שם הוא פועל על פי

האמת המוחלטת ושמו הוא השם המפורש. במקרה של פסיקת הלכה, על כל פנים, האמת נקבעת על פי אמת מידה אחת - לימוד תורה לשמה שמשמעו לימוד המשתדל למצות את הדין בכל כוחו של הפוסק:

דהאמת (=שהאמת) להוראה שמחוייב להורות וגם מקבל שכר הוא כפי שסובר החכם אחרי עיונו בכל כוחו אף שהאמת ממש אינו כן... ומאחר שנתברר שהאמת להוראה הוא מה שנראה להחכם אחרי שעמל ויגע לברר ההלכה בש"ס ובפוסקים כפי כחו, בכבוד ראש ובריאה מהשם יתברך, שכן יש להורות למעשה וזה מחוייב להורות, גם החכמים שבדור הזה יש להחשיבם הגיעו להוראה ומחוייבים להורות משום שהוראתם נחשב דין אמת (הקדמה לשו"ת אגרות משה, חלק אורח חיים א).

הפוסק פועל על פי יכולתו אחרי עיון בכל כוחו. הרמה ההלכתית הנדרשת מן הפוסק איננה נשענת על פי מבחן הדורות אלא על פי מידת יכולתו ללמוד ביסודיות את המקורות התלמודיים, גם אם רמת אותו פוסק אינה שווה לפוסקים שהיו לפניו.

לא על פי תקדימים

תפיסה זו של הרב פיינשטיין אפשרה לו לקבל הבעת עמדה הלכתית הסותרת עמדות של פוסקים קדמונים. מעמד הפסיקה איננו תלוי בגדלות הפוסק אלא בנכונות הפונים אל הפוסק להסתמך עליו. הפוסק מצווה, בכל מקרה, ללמוד את הסוגיא ההלכתית ביסודיות, את המקורות התלמודיים ואת הפוסקים שהתייחסו לסוגיא התלמודית ולא להסתמך על תקדימים בלבד. לאחר שעשה זאת הוא מצווה להביע את דעתו:

ומה שכתב ידידי איך רשאים אנו לסמוך על חדושים כאלו שבארתי למעשה, ובפרט שהוא נגד איזה אחרונים, הנה אני אומר וכי כבר נעשה קץ וגבול לתורה חס וחלילה, שנפסוק רק מה שנמצא בספרים, וכשיזדמנו שאלות שלא נמצאים בספרים לא נכריע אותם, אף כשיש בידנו להכריע?

ודאי לעניות דעתי אסור לומר כן. דודאי עוד יגדיל תורה גם עתה בזמננו, ומחוייב כל מי שבירו להכריע כל דין שיבא לידו כפי האפשר לו בחקירה ודרישה היטב בש"ס ופוסקים בהבנה ישרה ובראיות

נכונות, אף שהוא דין חדש שלא דברו אודותו בספרים (שו"ת אגרות
משה יורה דעה ח"א סימן קא).

הרב פיינשטיין רואה בעיון היסודי וביכולת ההכרעה העצמאית את
יסודות הפסיקה העיקריים. לדעתו, הנחיה זו נכונה לא רק במקרים
שאינ בהם תקדים בפסיקה, אלא אף כאשר ההכרעה של הפוסק מנוגדת
לתקדים. חובתו של הפוסק לחדש ולהכריע היא קיום של מצוות תלמוד
תורה להגדיל תורה ולהאדירה. הרב פיינשטיין מסתייג מהכרעה מסוג זה
אך ורק במקרה שבו התקדים זכה להסכמה בין הפוסקים. לדבריו (שם),
התיחסות דוגמטית בפסיקה היא זו הזוכה לגנאי בתלמוד:

ואף בדין הנמצא בספרים ודאי שצריך המורה גם כן להבין אותו
ולהכריע בדעתו קודם שיורה, ולא להורות רק מחמת שנמצא כן,
דהוי זה כעין 'מורה מתוך משנתו' שעל זה נאמר 'התנאים מבלי עולם
שמורין הלכה מתוך משנתם' - בסוטה דף כ"ב ע"ב עיין שם בפרש"י
[דכיון דאין יודעין טעמי המשנה פעמים גורמין שמרמין לה רבר
שאינו דומה... הלכך מורין הוראות טעות].

ואף אם הכרעתו לפעמים נגד איזה גאונים מרבותינו האחרונים - מה
בכך? הא ודאי שרשאין אף אנו לחלוק על האחרונים וגם לפעמים
על איזה ראשונים כשיש ראיות נכונות, והעיקר גם בטעמים נכונים.
ועל כיוצא בזה אמרו אין לדיין אלא מה שעניו רואות כמפורש בכבא
בתרא דף קל"א ע"י"ש ברשב"ם, כיון שאינו נגד הפוסקים המפורסמים
בעלי השולחן ערוך שנתקבלו בכל מדינותינו. ועל כיוצא בזה נאמר
מקום הניחו להתגדר בו.

פסיקה הנשענת על תקדימים נחשבת בעיני הרב פיינשטיין כפסיקה
פסולה. בדומה למהר"ל מפראג בזמנו (נתיבות עולם, נתיב התורה,
פרק טו), סבר הרב פיינשטיין שעל הפוסק ללמוד את הסוגיא ההלכתית
מתוך מקורותיה - המשנה והתלמוד, עד כדי הזדהות אינטלקטואלית
עם נושא הפסיקה. האחריות מוטלת תמיד על כתפי הפוסק והוא איננו
רשאי להשען על כתפי פוסקים אחרים. זו גם הסיבה שהרב פיינשטיין
התנגד לפרסום מסקנות של פסקי הלכה שאינן נלוות לדין ההלכתי
עצמו. הסתמכות על ספר הלכה שיש בו תקציר של פסקי הלכה בלבד
ואין בו דיון בהכרעות ההלכתיות ובנימוקי הפוסקים אינו ראוי, משום
שהדיון והעיון האינטלקטואלי הכרחיים לפסיקת הלכה:

כתבתי שאיני רוצה שידפיסו ספר שנלקט משו"ת אגרות משה שיהיו שם רק מסקנת הדינים למעשה בלא הטעמים והמקורות. והטעם לזה כי יודע אני פחת ערכי שאין בידיעתי כל הש"ס בשני התלמודים בבלי וירושלמי, וכל דברי הפוסקים, וכל שכן דברי רבותינו בפירושיהם וחיידושים שעל גפ"ת [=גמרא, פירוש, תוספות] ותשובות, שיש גם שלא ראיתים. אבל סמכתי על זה שביררתי ההלכה כפי כוחי, שזהו העיקר להוראה... שבאופן זה הנני רק כמלמד ההלכה, שהשואל יעיין בעצמו ויבדוק ויבחר... ולכד זה אין לי אחריות על זה.

אבל כשסומך על מסקנת הפוסקים שלי בתשובותי שנדפסו, שנמצא שאני הוא הפוסק בזה, מסופקני אם יש זה בכוחי. דהא [=שהר"ן] סתם רשות להוראה הוא רק להעובדות שבאו לידי, ולא על עובדות - אף כאלו - שאירע במקומות אחרים, אף שהיה זה באותו זמן ממש (שו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ד סימן לח).

כאמור, לפוסק ניתנת עצמאות רבה בהכרעת פסיקתו, אבל אסור לו לצאת נגד הפסיקות המקובלות או כלשונו "נגד הפוסקים המפורסמים בעלי השולחן ערוך שנתקבלו בכל מדינותינו".

תפקיד העם בפסיקה

דברים אלה מעידים על תפיסתו את המעמד שניתן לקונסנזוס של הפוסקים בהלכה. העם לדורותיו לומד את התורה באמצעות מוריו, והכרעותיו הן שמכוננות את התורה שבעל-פה. בין העם ובין מורי ההוראה מתקיימת דינמיקה של שאלות ותשובות, קבלה וסירוב. ההלכה היא זו שמתקבלת על העם בסופו של דבר והיא מתכוננת מן המתח שבדינמיקה זו. למורי ההוראה אין אפוא מעמד נפרד מן העם, שכן הכרעותיהם זקוקים תדיר לאישורו. מעמד התקדימים בהלכה תלוי בתנאי שהם עדיין מקובלים על העם. פסקי הלכה שאינם מקובלים עוד, אינם מחייבים מבחינה הלכתית.

זהו גם סוד המעמד שניתן לבעלי השולחן ערוך, קרי לרבי יוסף קארו, הרמ"א ונושאי כליהם. הסמכות הקודיקטיבית שלהם נזקפת להתקבלות הרחבה של פסקי ההלכה שלהם ממש כמו סמכותו של התלמוד עצמו - התקבלותו כמקור ההלכתי על ידי העם.

קריטריון זה הוא גם יחסו לקבלה. הרב פיינשטיין התייחס בכבוד רב לקבלה, אך סירב להעניק לה מעמד על, ובחן את המקורות הקבליים על פי אותם כללים המקובלים במסורת ההלכתית. ספר הזוהר שנחשב בעיניו למקור תנאי, נתפס בעיניו כספרות התנאים. כתבי האר"י, לעומת זאת, שהתחברו במאה ה־17, נתפסים בעיניו כשקולים לחיבורים הלכתיים אחרים מאותה תקופה:

הנה פשוט שהקבלה תכריע הוא ס' הזוהר והתקונים שהם דברי תנאים אבל כתבי האר"י ופע"ח ופרי עץ חיים] אף שגדול מאד, הוא כאחד מכל הפוסקים שרשאי לחלוק עליו אף בדברי הקבלה ולא לנו יתמי דיתמי [=יתומים של יתומים] לומר מי גדול ממי. לכן אין דבריו מכריעים יותר מכל רבותינו (שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"ד סימן ג).

מכאן גם מתברר מקור הסמכות ההלכתית של המנהג. המנהג הוא הלכה עממית, והעם הוא מקור הסמכות ההלכתית. כל זאת במקום בו המנהג אינו סותר את ההלכה, ולמנהג בסיס הלכתי היגיוני. בתשובה לשאלה על המנהג למחוא כפיים בשבת חרף המשנה האוסרת זאת, טוען הרב פיינשטיין שהעובדה שטעם התקנה אינו תקף עוד בימינו מצטרפת להצדיק את המנהג המתיר (שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן ק). מדבריו שם עולה, שהעובדה שניתן להניח שקיימת הסכמה שבשתיקה של כל החכמים לבטל את תקנת החכמים מתקופת המשנה, שקולה למעין סנהדרין וירטואלית. במקום שבו יש הסכמה כזו, בכוחה לבטל תקנה של קדמונים.

את המנהג בוחן הרב פיינשטיין כפי שהוא בוחן כל דעה הלכתית. הוא צריך להיות בעל היגיון הלכתי ולעמוד במבחן השיקול ההלכתי. מנהג שאיננו עונה לתנאים הללו הוא מנהג בטעות. ניתן לעמוד על שיקול מעין זה בהתייחסותו של הרב פיינשטיין לשאלת השימוש במקלחת בשבת בימי הקיץ החמים. הקהילות האשכנזיות נוהגות איסור של רחיצת כל הגוף במים קרים בשבת, אבל לדעתו, איסור זה חל על רחיצה בבריכה או באמבטיה. השימוש במקלחת לא היה קיים עד העת החדשה, משום שלא הייתה קיימת חלוקת מים לבתים, ולפחות לא בצורת שיש בה לחץ מים המתאים לטכנולוגיה זו. לפיכך התקנה לא חלה על השימוש במקלחת:

חלב גוי

וא"כ לא מצינו כלל שאיכא [=שיש] גם מנהג כזה לאסור ליתן על גבי ראשו וגופו מים קרים להקר בשבת שהוא ענין להתקלח מהמקלחת (שאוור [=shower]) שאיכא בכל בית שבפה [=שרוב האנשים]. אבל מ"מ ידוע שרובא דאינשי מעצמן בלא הוראה אין מתקלחין בשבת, ולא ידוע אם הוא מטעם שכרוב השנה הא מתקלחין במים חמין מהמקלחת... ומצד זה נמנעו אף מלהתקלח בשבת בימות הקיץ החמים להקר אף שהוא רק במים צוננין, ואולי הוא מצד שהחשיבו זה לעובדא דחול שאם הוא מניעה מטעמים אלו יש להחשיב אולי זה למנהג. אבל אפשר שהוא גם מחסרון ידיעה לחלק, שא"כ אינו בחשיבות מנהג כלל דהוא כמנהג בטעות. (שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"ד סימן עה)

הרב פיינשטיין דן במנהג לאסור את השימוש במקלחת כמנהג חדש וככזה הוא ברוחן האם מנהג זה יוצר איסור חדש. לדעתו, אפשר שמנהג זה נשען על הנחה מוטעית שדין מקלחת כדין אמבטיה ולפיכך זהו מנהג טעות שאינו מחייב.

עמדתו המתמקדת באדם הפוסק ולא באמת המוחלטת עקבית גם ביחסו לכלי בדיקה מודרניים. הרב משה פיינשטיין התנגד לשימוש במיקרוסקופ לאבחון תולעים במזון או בכלי מדידה לאבחון ריבוע של תפילין:

צמצום ברבוע של תפילין ולענין ריבוע התפילין שאין למדוד במיקראסקאפ ברור ופשוט... והכוונה שאף זה הוא ריבוע הכשר לכתחלה אף למהדרין ביותר, וגם כשר ומהודרין אף אם יודמן ריבוע אמתי ממש, וכן כאן שהלכה דאי אפשר לצמצם [=שאי אפשר לדייק], ובכל דבר שאמרה תורה מדה הכשירה תורה אף לכתחלה כהמדה שמודרין האינשי [=כמידה שאנשים מודדים בה]... ולא שייך למיפלג [=לחלוק] על זה כי הרי אף התנאים ואמוראים לא יכלו לצמצם (שו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ג סימן קכ).

כלי האבחון ההלכתיים הם הכלים הטבעיים. מה שמעניין הוא ההוכחה של הרב פיינשטיין. לא יתכן, לדעתו, שהתורה חייבה שימוש בכלים משוכללים יותר. הדרישה לכלי בדיקה משוכללים מניחה שהתנאים והאמוראים לא נהגו כשורה ולפיכך יש לדחות אותה. אי אפשר לקבל הנחה הלכתית הפוגמת בשמם של צדיקים בהיסטוריה היהודית:

כי לא הוזכר זה בגמרא וכל הדורות הכשרים הגאונים והצדיקים והחסידים לא השתמשו במיקראסקאפ [=במיקרוסקופ], וברור שהם קיימו כל דיני התורה ולא נכשלו בשום דבר אף באונס (שו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ב סימן קמו).

תפיסת הרב פיינשטיין את ההלכה היא אפוא תפיסה אתית ותיאולוגית. לדבריו, הסיבה שכלי האבחון הפרימיטיביים תקפים גם בימינו, נשענת על הוכחה מאורח חייהם של החכמים. לדבריו, לא יתכן שהאל הכשיל את החכמים בעבירה, ולפיכך מה שהיה טוב להם טוב לנו גם כן. אורח חיים מודרני אינו יכול לשנות את דרישות ההלכה ואת כלי האבחון שלה, משום ששינוי בתפיסת הדרישות ידרוש מאתנו לערער על צדקתם של החכמים. מן הטעם הזה הוא נמנע להמליץ על ספר שעסק בחומרה יתירה בהלכות תולעים. על פי מסקנות אותו הספר, ירקות שהיה מקובל עד כה לבדוק בדיקה שטחית נמצאו נגועים בתולעים. הרב פיינשטיין לא היה מוכן להסמיך את ידיו על ספר שמוצא פגם בכשרות שהיתה נהוגה בדורות הקודמים וסירב להוסיף מכתב המלצה לספר זה.

מושגית ונאיבית

שיטתו ההלכתית מתאפיינת בשתי תכונות. היא פסיקה מושגית מחד ונאיבית מאידך. הרב פיינשטיין סבר שכל הכרעה הלכתית צריכה לנבוע מתוך הזדהות מלאה עמה, ולפיכך אסור שתסתמך אך ורק על תקדימים. בכל אחת ואחת מפסיקותיו הוא טרח ולמד את הנושא כאילו הוא הראשון שמתמודד עמו, תוך גיבוש עמדה פרשנית של המקור התלמודי ומקורות מאוחרים יותר. את ההשוואה אל עמדות מקובלות עשה ר' משה רק לאחר גיבוש עמדתו שלו, לפני שניגש להכרעה. במקרים בהם היה סבור שמדובר בשאלות שלא נדונו בעבר, לא היסס להגיע להכרעה מקורית משלו. בפרשנותו הוא התאמץ להגיע להגדרה מושגית של הטקסט התלמודי, ועל ידי חשיפת המושג הוא נקט את הכרעותיו.

לעומת תפיסתו המושגית, נקט הרב פיינשטיין גישה נאיבית לטקסט התלמודי. הוא התייחס לכל טקסט תלמודי ברצינות גמורה ולא היה מוכן לקבל פרשנות מושאלת. כמי שראה עצמו הולך בדרכו של הגאון מוילנא, סבר הרב פיינשטיין שאין גמרא יוצאת מידי פשוטה. כך, למשל,

כאשר התלמוד מוצא לאיסור מסויים מקור בפסוק, ראה ר' משה בכך קביעה כי האיסור הוא איסור מן התורה.

התיחסותו למודרנה

הרב פיינשטיין היה אנושי מאוד, ובעל מסירות מוחלטת לזולת, אבל התיחסותו כפוסק לבעיות הזמן הייתה מסורתית מאוד. הוא התייחס לשאלות הלכתיות ביסודיות רבה וטרח לברר את כל הפרטים הטכנולוגיים והרפואיים אצל אנשי מקצוע, אבל אין לראות אותו כפוסק מודרני ובעל מתודות פסיקה מודרניות. למעשה הוא לא הושפע משום בחינה שהיא, בין מתודולוגית, בין תפיסתית פרדיגמטית, מן התרבות המודרנית. באחת התשובות הוא השיב להתקפות נגדו על ההיתר שנתן להפריה מלאכותית (ובכך היה מן הראשונים). הוא תקף את המחמירים כמושפעים מתיפוסות זרות בעוד שהוא ראה עצמו כמחויב ומושפע מן ההלכה בלבד:

והערעור של כבוד תורתו הרמה על זה בא מהשקפות שבאים מידיעת דעות חיצוניות שמבלי משים משפיעים אף על גדולים בחכמה להבין מצות השי"ת בתוה"ק לפי אותן הדעות הנכזבות, אשר מזה מתהפכים ח"ו האסור למותר והמותר לאסור וכמגלה פנים בתורה שלא כהלכה הוא, שיש בזה קפידא גדולה אף בדברים שהוא להחמיר, כידוע מהדברים שהצדוקים מחמירים שעשו כמה תקנות להוציא מלבן.

ואני כ"ה שאיני לא מהם ולא מהמונם, וכל השקפתי הוא רק מידיעת התורה בלי שום תערובות מידיעות חיצוניות, שמשפטיה אמת בין שהוא להחמיר בין שהוא להקל. ואין הטעמים מהשקפות חיצוניות וסברות בדויות מהלב כלום אף אם להחמיר ולדמיון שהוא ליותר טהרה וקדושה (שו"ת אגרות משה אבן העזר ח"ב סימן יא).

הוא תפס את ההשקפה ההלכתית כהשקפה עצמאית שאינה תלויה בזמנה, ואף כזו שמכוננת את ההשקפה התיאולוגית. התיחסותו למודרנה הייתה פרקטית בלבד. הוא התנגד, למשל להמליץ לתמידי ישיבה להמיר את תלמודם בלימודים בבית ספר לרפואה. הלימודים לדעתו אורכים זמן רב מדי שאינו מצדיק את התבטלותם מן התורה. הוא לא ראה לנחוץ לדאוג לסיפוק רופאים שומרי תורה ומצוות:

הנה ודאי טוב מה שכבוד תורתו הרמה משתדל בעניין מה שהתלמידים אחר שגמרו בהישיבה את לימודי החול שלהם, שעדיין הם בני י"ז בערך, רוצים לעזוב את הישיבה בהסתת היצר כאילו שצריכים כבר לדאוג לפרנסתם. והוא משום שהפרנסה דשייך שיהיה להם גם מענייני תורה כמלמד ורב אין להם בזה סיפוק הנפש, ואף לא בפרנסה ממחשב (קאמפיוטער) וכדומה ג"כ לא יהיו שבעי רצון, ורק מפרנסת חכמת הרפואה וכדומה רוצים. שבשביל זה צריכים הכנה גדולה, לילך למכללה (קאלעדז) תחילה, שיהיה יחד עם לימוד הרפואה וכדומה - שהוא משך עשר שנים ויותר (שו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ד סימן לו).

באותה מידה הוא התנגד ללימודי "חול" בישיבות. הצידוק היחיד בעיניו ללימוד מדע היה לצורך פרנסה בלבד, ולצורך כזה לא נראה לו שמוצדק להקדיש זמן רב כל כך כנדרש בלימודים באקדמיה:

וללימוד אומנות נקיה וקלה אין צורך בחסד השי"ת במדינה זו להרבה זמן, ואדרבה במדינה זו, ואף בכל העולם, כמעט כל העשירים נעשו שלא משום לימוד איזה חכמה, לא רפואה ולא הנדסה (אינוניערע) ולא אף חכמת החשבון. ואף אלו שהיו חכמים באיזה מקצוע, לא נתווסף להן בשביל חכמתם אף לא פרוטה אחת יותר משאר עשירים. אלא הוא רק ממתנת הקב"ה לפי זכותו ולפי מזלו (שם).

הוא מצא זכות בלימוד מדע אך ורק למי שעושה זאת בשעות הפנאי ולמי שאינו יכול להתרכז כל היום בלימוד תורה:

ובדבר אלו שיש להם חשק טבעי לעיין בשעות הפנויות בענייני הבריאות וגם בענייני חכמות אחרות לידע מהם מה שאפשר לפום ריהטא, איני רואה בזה שום חיסרון, אם אך לא יבטל מסדרי הישיבה - אף לא המוכרחים אבל הראויים - מאחר שאין עיונו בהם דרך עמקות ודרך יגיעה רק בעיון בעלמא בשעות המנוחה, והוא לו עניין הנאה ואולי גם תועלת.

ואין צורך למה ששמעת בשם גדול אחד שאנשים כאלה אם אינם ממלאים תשוקתם במקצת לא ילמדו כראוי, שאין לחוש לזה. אלא גם בלא זה אין שום טעם להטיל איסורים בעלמא (שם).

גם בשאלות של יחס לפמיניזם היתה תפיסתו מסורתית ביותר. הוא ראה איום בעצם התנועה להלכה, בעיקר משום שלדעתו תנועה זו יונקת את רעיונותיה ממקורות שאינם הלכתיים:

הנה בדבר הנשים השאננות והחשובות אשר בעיני הנהגות המדינות בעולם הן גם כן מהלוחמות יחד עם התנועה כזו עם הנשים הלוחמות בזה מכל העמים שבעולם, אבל נשים אלו שהן שומרות תורה רוצות להכניס מלחמתן גם במה שנוגע לכמה דיני התורה ויש מהן אשר מתפללות בטלית וכדומה בעוד דברים, ורוצה שאביע בזה דעתי בעצם הדבר ואיך שיתנהג כתר"ה. והנה ראשית צריך לדעת כי מעיקרי האמונה הטהורה שלנו שכל התורה בין שככתב בין שבעל פה ניתנה מהקב"ה בעצמו בהר סיני ע"י משה רבנו ע"ה ואי אפשר לשנות אפילו קוץ אחד לא להקל ולא להחמיר... זה שהתורה פטרה ממצות עשה שהזמן גרמה הוא מן התורה וגם רבנן לא חייבו כי לא ראו בזה שום צורך לחייבן ואדרבה משמע שהצורך הוא לפוטרו דוקא מהטעמים שפטרן תורה, ולכך טעמי התורה שלא ידוע לסתם אינשי [=אנשים] אף לא לתלמידי חכמים גדולים.

הרב פיינשטיין פותח בדחייה של כל תנועה המבקשת לשנות את תפיסת העולם המסורתי שעוצב על פי ההלכה. ההלכות נשענות על מסורת הלכתית ואינן מושפעות מתפיסות עולם אחרות. פמיניזם מנסה לערער על ההשקפה ההלכתית המסורתית ולפיכך הוא פסול ככזה. מצד שני, חש הרב פיינשטיין - בשל רגישותו הרבה - בפגיעה האישית שנגרמת ממה שנראה כמעמד נמוך יותר של הנשים בהלכה, והוא טורח להבהיר שנשים אינן נחשבות לחשובות פחות בעיני הא"ל מן הגברים, הן בקדושה הן ביכולתן להתנבא:

ושנית צריך לדעת כי אין זה בשביל שנשים פחותות במדרגת הקדושה מאנשים. [דלענין [=שלענין] הקדושה שוות לאנשים, לענין שייכות החיוב במצוות. שרק מצד הקדושה דאיכא [=שיש] בישראל הוא ציווי המצות, וגם לנשים נאמרו כל הקראי [=הפסוקים בתורה] דקדושה [=של קדושה] בין תחילת תנאי קבלת התורה... ובכל מקום שנמצא ענין קדושה דישראל נאמר גם לנשים, ולכן גם הנשים מברכות בלשון אשר קדשנו במצותיו כמו האנשים, אף על המצות שלא חייבתן תורה;

ורק שהוא קולא מאיזה טעמי השם יתברך שרצה להקל לנשים כדלעיל ולא מצד גריעותא [=חסרון] ח"ו, ובהחייובים בין איש לאשתו איתא [=יש] חיוב הכבוד על האיש לאשתו ועל האשה לבעלה בלא שום חילוק, והרכבה מהנשים שהיו נביאות ויש להן כל דיני נביא שבאנשים, ובהרכבה דברים נשתבחו בין בקראי בין בדברי חז"ל עוד יותר מלאנשים, וליכא שום זלוול בכבודן ובכל דבר בזה שנפטרו מלמוד התורה וממצוות שהזמ"ג [=שהזמן גרמן] וליכא כלל שום סיבה להתרעם כלל.

וזה יש לכתר"ה [=לכבוד תורתו הרמה, כלומר למכותב של התשובה] להסביר בכל פעם ופעם ולהיות תקיף וחזק בדעתו שהוא כריני התורה למחות באלו הנשי [=הנשים] שאחר כל זה יעמדו בדעתן האיולת והעקושה שלא לשנות שום דבר ממנהגי ישראל הקדושים (שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"ד סימן מט).

אחת הדוגמאות להתנגדותו להחדרה של יסודות פמיניסטיים להלכה היא התנגדותו למסיבת בת המצווה. בניגוד לדעתו של הרב יחיאל יעקב וינברג (שרידי אש, חלק ב סימן לט) שסבר שראוי לקדם באמצעות סעודת בת המצווה את מעמד הנשים בחברה היהודית, סבר הרב פיינשטיין שלמסיבה זו אין בסיס הלכתי, והוא לא ראה לנחוץ לעסוק בקידום מעמדה. הוא ראה בתחושות הקיפוח בעיה חינוכית ולא חברתית:

בדבר ענין החפצים להנהיג איזה סדר ושמחה בכנות כשנעשו בנות מצווה - הנה אין לעשות זה בבית הכנסת בשום אופן אף לא בלילה, כי בבית הכנסת אינו מקום לעשות דברי הרשות אף בנכנו על תנאי, והצערעמאניע (טקס) של בת מצווה הוא ודאי רק דברי רשות והבל בעלמא ואין שום מקום להתיר לעשות זה בבית הכנסת. וכ"ש בזה שהמקור בא מהרעפארמער וקאנסערוואטיווער. ורק אם רוצה האב לעשות איזה שמחה בביתו רשאי, אבל אין זה שום ענין וסמך להחשיב זה דבר מצווה וסעודת מצווה, כי הוא רק כשמחה של יום הולדת בעלמא (שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"א סימן קד).

בדרישה לקיים מסיבות בת מצווה הוא לא ראה התקדמות תרבותית שראוי להעריכה אלא השפעה זרה רפורמית או קונסרבטיבית.

התייחסותו להבדלי מודעות היתה מתוחכמת מאוד, אך כל זאת מבלי לערוך השוואות עם הגות בת זמננו. הוא קבע שקיימת זיקה במצוות מסוימות בין המודעות לעבירה ובין ההתחייבות בה. הוא טען למשל, שממזר הוא פסול חיתון רק אם הוא מודע לממזרותו, וכן העבירה בשבת היא עבירה רק אם מי שמעורב בה מודע לפעולתו:

שבכל איסורין הוי עצם החתיכה והמעשה לכר האיסור ולכן בכל אופן נעשה איסור, אך לעניין עונשין יש פטור אם הי' שוגג או אנוס; אבל כממזר הוי הידיעה חלק בהאיסור, שההתחנות והתקרבות ממזרות ועבדות בכשרות הוא האיסור, ולא עצם האיש, וכשלא ידע שהוא ממזר ועבד ונושא בחזקת כשר, נמצא שהיתה ההתחנות כשרות בכשרות, שזה לא נאסר...

וכעין זה מצינו במלאכות שבת, שאם לא ידע שעושה מלאכה אין שום איסור, דמלאכת מחשבת אסרה תורה, ולא נחשב שעושה מלאכה אף שעב"פ נעשית המלאכה בידיו; ורק בידע שעושה מלאכה אך שאומר מותר או ששכח שהוא שבת אז הוי עושה איסור בשוגג (שו"ת אגרות משה אבן העזר ח"ד סימן ט).

תחכום זה של פסיקתו אינו נובע מניתוח של הגותו של הוסרל ואחרים מן הפילוסופיה בת זמנו, אלא מניתוח מסורתי של טקסטים תלמודיים והלכתיים. הרב פיינשטיין היה בסופו של דבר פוסק מסורתי.

סיכום

המאה העשרים הייתה מאה של תהפוכות לעם היהודי. השואה שחיסלה שלישי מן העם היהודי וגדעה את חלק הארי של עולם התורה, הכתה מכה אנושה ביותר את מסורת ההלכה. שיקום היהדות ההלכתית נעשה בדרך כלל מתוך זיקה אל הספר ולא אל המסורת. לידתו מחדש של עולם הישיבות השיב את העטרה לספר, אבל המסורת של שמירת הלכה, מסורת שעוברת מאב לבן, מאם לבתה, נגדעה בחלקה הגדול. מסורת זו היא כלי רב ערך ביותר להעברת המסר ההלכתי. רק המסורת מעבירה את האיכות החיונית והקשורה לחיים עצמם.

הרב משה פיינשטיין באישיותו ובפסיקתו שימש צינור להעברת המסר המסורתי. כל מי שזכה להכיר אותו ראה איש שמסורת הלכתית רבת

שנים נמזגת בו. אולם גם מי שלא זכה להכיר אותו אישית, לומד את
ההלכה המסורתית והחיונית הזו מתוך כתביו, מן השיטין ובין השיטין
של תשובותיו. תשובותיו מעבירות מסר חי של חיים הלכתיים רוטטים
וספוגים ביראת שמים, שיד החרב המתהפכת לעולם לא תוכל לגרוע.